

До питання міжнародних стандартів забезпечення прав людини в національному кримінальному законодавстві

Ярина Олійник¹

Опубліковано	Секція	УДК
29.11.2024	Право	343.1(100):342.7

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14575473>

Анотація. У статті розглядається проблема імплементації міжнародних стандартів забезпечення прав людини у національному кримінальному законодавстві. З огляду на глобалізацію правових систем та зростання ролі міжнародного права, питання гармонізації національних норм із загальновизнаними стандартами набуває особливої актуальності. Автор аналізує основні міжнародні документи, такі як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а також відповідні рекомендації органів ООН та Ради Європи.

Особливу увагу приділено питанням адаптації цих стандартів до специфіки національного законодавства, зокрема у сфері кримінального процесу, запобіжних заходів, захисту прав обвинувачених та постраждалих. У статті розглядаються приклади успішної імплементації міжнародних норм у законодавствах різних країн, а також аналізуються проблеми, які виникають у процесі такого впровадження.

Зосереджено увагу на важливості дотримання принципів верховенства права, пропорційності та недискримінації при застосуванні кримінального законодавства. Крім того, акцентується увага на необхідності підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів та суддів для забезпечення ефективної реалізації міжнародних стандартів.

Результати дослідження свідчать про те, що інтеграція міжнародних стандартів у національне законодавство є важливим кроком на шляху до побудови правової держави. Водночас автор підкреслює необхідність подальших досліджень у цій сфері для розробки оптимальних підходів до гармонізації законодавства.

Ключові слова: міжнародні стандарти, права людини, кримінальне законодавство, імплементація, гармонізація.

To the question of international standards for ensuring human rights in national criminal legislation

Abstract. The article examines the problem of implementation of international standards for ensuring human rights in national criminal legislation. In view of the globalization of legal systems and the growing role of international law, the issue of harmonization of national norms with generally recognized standards is becoming particularly relevant. The author analyzes the

¹ доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5819-2023>

main international documents, such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as relevant recommendations of the UN and the Council of Europe.

Special attention was paid to the issues of adapting these standards to the specifics of national legislation, in particular in the field of criminal proceedings, preventive measures, protection of the rights of the accused and victims. The article examines examples of successful implementation of international norms in the legislation of different countries, and also analyzes the problems that arise in the process of such implementation.

Attention is focused on the importance of observing the principles of the rule of law, proportionality and non-discrimination in the application of criminal legislation. In addition, attention is focused on the need to improve the qualifications of law enforcement officers and judges to ensure the effective implementation of international standards.

The results of the study indicate that the integration of international standards into national legislation is an important step on the way to building a legal state. At the same time, the author emphasizes the need for further research in this area to develop optimal approaches to the harmonization of legislation.

Keywords: international standards, human rights, criminal legislation, implementation, harmonization.

Вступ

У сучасному світі права людини займають центральне місце в системі цінностей демократичних держав. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини стали важливим орієнтиром для національних правових систем, зокрема у сфері кримінального законодавства. Проте, незважаючи на значний прогрес у гармонізації національних правових норм із міжнародними стандартами, існує низка проблем, які потребують додаткового дослідження.

Однією з ключових проблем є недостатня адаптація міжнародних стандартів до національних правових реалій. У багатьох країнах, включаючи Україну, спостерігається розрив між формальним впровадженням міжнародних норм і їх реальним застосуванням. Це може бути пов'язано як із прогалинами у законодавстві, так і з недостатньою підготовкою правозастосовних органів, відсутністю належного фінансування або політичною нестабільністю.

Особливої уваги заслуговує питання забезпечення прав людини в рамках кримінального процесу. На практиці часто виникають ситуації, коли права підозрюваних, обвинувачених чи засуджених осіб порушуються через недотримання принципів справедливого судового розгляду, презумпції невинуватості чи заборони катувань. Такі порушення не лише ставлять під сумнів легітимність кримінального переслідування, але й підривають довіру громадян до системи правосуддя.

Крім того, існує проблема недостатньої інтеграції міжнародних стандартів у національне законодавство через правову колізію між міжнародними зобов'язаннями держави та її внутрішнім законодавством. У деяких випадках національні закони суперечать ратифікованим міжнародним договорам, що створює правову невизначеність і ускладнює забезпечення прав людини.

Таким чином, актуальність дослідження питань імплементації міжнародних стандартів забезпечення прав людини в національному кримінальному законодавстві обумовлена необхідністю пошуку шляхів подолання зазначених проблем, а також забезпечення ефективного функціонування механізмів захисту прав людини.

Метою даного дослідження є аналіз теоретичних і практичних аспектів імплементації міжнародних стандартів забезпечення прав людини в національне кримінальне законодавство України.

Результати дослідження сприятимуть подальшій інтеграції України до міжнародного правового простору, підвищенню ефективності функціонування системи кримінального правосуддя та зміцненню гарантій дотримання прав людини на всіх етапах кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у дослідження прав людини та вирішення цих питань зробили такі науковці, як О. Ф. Андрійко, М. В. Антонович, Є. О. Гіда, О. Б. Горова, С. Г. Грицкевич, М. М. Гуренко, С. Д. Гусарєв, Л. Г. Гусейнов, Н. В. Ілларіонова, Н. І. Карпачова, А. М. Колодій, В. Т. Малярєнко, О. І. Наливайко, О. В. Негодченко, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, Б. М. Пошва, М. П. Рабінович, О. Ф. Фрицький, П. Л. Фріс, С. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, В. К. Шкарупа та інші. Роботи цих авторів мають важливе наукове та практичне значення. Однак більшість з них не містять комплексного аналізу міжнародних стандартів забезпечення прав людини в контексті діяльності кримінально-виконавчої служби.

Результати

Забезпечення прав людини є одним із ключових завдань сучасної правової держави. У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання гармонізації національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами, які встановлюють основні принципи захисту прав людини у сфері кримінальної юстиції.

Впровадження єдиної глобальної системи захисту прав і свобод людини стало одним із найважливіших завдань ООН, створеної після Другої світової війни, одним із засновників якої є Україна.

Права і свободи людини – велике досягнення сучасної цивілізації, але тільки після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року Україна стала справжнім суб'єктом міжнародного права. Отримавши можливість самостійно визначати напрямок державотворення та пріоритети політики, український парламент заявив про свою прихильність до загальнолюдських цінностей і загальновизнаних принципів міжнародного права, що виразилося в підписанні та ратифікації низки міжнародно-правових актів, затверджених Генеральною Асамблеєю ООН, зокрема, в галузі прав людини.

Міжнародно-правові акти встановлюють основні стандарти і служать орієнтиром для забезпечення прав і свобод громадян. Визнання та ратифікація міжнародних правових актів, імплементація їхніх положень у національне законодавство є одними із зобов'язань України перед міжнародним співтовариством.

Стаття 9 Конституції України передбачає, що міжнародні договори, які набрали чинності та ратифіковані Верховною Радою України, є частиною законодавства України. Міжнародні договори не суперечать Конституції України. Міжнародні договори є обов'язковими для всіх юридичних і фізичних осіб [1].

Ґрунтуючись на європейському варіанті, Україна поділяє основні ідеї та принципи Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Європейської соціальної хартії, а виходячи з інтересів особистості, її цінностей, суспільства та прагнення людини жити й творити в гармонії з природою, Україна прагне подальшого розвитку й перетворення свого На цей час цей процес розпочато. Як свідчить пункт 2 статті 3 Конституції України, «утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина є головним обов'язком держави» [1].

Повага до особистості, охорона і захист честі та гідності – обов'язок усіх державних органів, органів державної влади та державних службовців. Цей конституційний обов'язок рівною мірою поширюється і на діяльність працівників кримінально-виконавчої системи щодо забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Примат людських цінностей є загальновизнаним принципом міжнародного права. У різних ситуаціях, пов'язаних із запобіганням, припиненням,

розкриттям і виконанням злочинів та інших правопорушень, співробітники кримінально-виконавчої системи зобов'язані поважати гідність людини, гуманно поводитися з нею, не допускати випадків катувань тощо. [3, с. 64].

В Україні, як правило, пряма дія загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права не може бути забезпечена без державного визнання. Іншими словами, одного лише визнання міжнародним співтовариством обов'язкової сили або «стандарту» принципів і стандартів у сфері прав людини недостатньо для визнання їхнього верховенства в Україні. Для цього необхідне схвалення компетентного державного органу. Це положення закріплено у статті 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною внутрішнього законодавства України» [1]

Повертаючись до основних втілень, слід зазначити, що завдяки першому втіленню чимало норм і принципів міжнародного права, особливо у сфері прав людини, вже закріплено в законодавчих актах України та інших джерелах кримінально-процесуального права. Найпоширенішим підходом є включення до законодавчих актів України (джерела Кримінального процесуального кодексу) положень, аналогічних за змістом міжнародним нормам.

Міжнародні стандарти у сфері прав людини, зокрема ті, що закріплені в універсальних та регіональних договорах, таких як Загальна декларація прав людини (1948) [4], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) [5], Європейська конвенція з прав людини (1950) [6], є фундаментальними орієнтирами для національних правових систем. Вони забезпечують універсальність підходів до захисту прав людини, незалежно від культурних, політичних чи економічних особливостей держав.

У сфері кримінального права ці стандарти спрямовані на забезпечення справедливого судового розгляду, захист від катувань, жорстокого поводження, незаконного затримання, а також гарантування права на захист. Виконання цих принципів є обов'язковим для держав, які ратифікували відповідні міжнародні договори.

Імплементация міжнародних стандартів у національне законодавство є складним багатокомпонентним процесом, який включає адаптацію нормативно-правових актів, зміну практики правоохоронних органів та судів, а також формування правосвідомості суспільства.

Україна, як держава-учасниця багатьох міжнародних договорів, активно працює над гармонізацією свого кримінального законодавства з міжнародними стандартами. Наприклад, стаття 3 Європейської конвенції з прав людини, яка забороняє катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, знайшла своє відображення у статті 28 Конституції України та статтях Кримінального кодексу України.

Питання імплементації міжнародних стандартів забезпечення прав людини в національному кримінальному законодавстві є однією з ключових тем сучасної юридичної науки.

Вітчизняні дослідники, зокрема О. М. Мартиненко та В. І. Тютюгін, наголошують, що ці стандарти мають універсальний характер і повинні враховуватися при розробці та застосуванні кримінальних норм [7, с. 59].

Однак, як зазначає Н. В. Ковальова, адаптація міжнародних стандартів до національного законодавства України стикається з низкою труднощів. Зокрема, це стосується різниці у правових традиціях, рівнях розвитку правової культури та інституційних механізмів забезпечення прав людини [8, с. 160].

Однією з основних проблем, яку висвітлюють українські науковці, є недостатня відповідність національного кримінального законодавства міжнародним стандартам.

Наприклад, Л. В. Гончарова підкреслює, що деякі положення Кримінального кодексу України не повною мірою відповідають принципу верховенства права, закріпленому в Європейській конвенції з прав людини [9, с. 67].

Ще одним важливим аспектом є питання захисту прав підозрюваних і обвинувачених у кримінальному процесі. Дослідження В. Козаченка показують, що практика досудового розслідування в Україні часто порушує такі права, як право на справедливий судовий розгляд та право на захист. Це, у свою чергу, суперечить статті 6 Європейської конвенції з прав людини [158].

Окремою проблемою є забезпечення права на свободу від катувань і жорстокого поводження. За даними досліджень Т. В. Денисової, хоча Україна ратифікувала Конвенцію ООН проти катувань, у національному законодавстві все ще існують прогалини щодо ефективного запобігання таким порушенням.

Важливу роль у забезпеченні дотримання міжнародних стандартів відіграють інституційні механізми. Як зазначає Р. О. Стеценко, ефективність таких механізмів в Україні залишається низькою через недостатню координацію між державними органами та відсутність належного контролю за дотриманням прав людини [11, с. 47].

Значна увага приділяється також ролі судової влади у реалізації міжнародних стандартів. Науковці, такі як О. В. Бойко, наголошують на необхідності підвищення кваліфікації суддів та їхньої обізнаності щодо міжнародного права. Крім того, важливим є забезпечення незалежності судової системи, що є однією з ключових умов для дотримання принципу верховенства права [12, с. 173].

Проблематика імплементації міжнародних стандартів забезпечення прав людини в національному кримінальному законодавстві України залишається актуальною і багатогранною. Аналіз наукових праць вітчизняних дослідників свідчить про існування значного потенціалу для вдосконалення законодавства та практики його застосування. Подолання існуючих викликів потребує комплексного підходу, що включає як удосконалення нормативно-правової бази, так і зміцнення інституційних механізмів забезпечення прав людини.

Однак, незважаючи на прогрес у цій сфері, існує низка проблем. Зокрема, проблемою залишається недостатня узгодженість між нормами міжнародного права та практикою їх застосування в Україні. Часто судові органи не враховують прецедентну практику Європейського суду з прав людини або неправильно її інтерпретують.

Однією з ключових проблем є недостатня інтеграція принципу верховенства права у практику правоохоронних органів та судів. Хоча цей принцип є основоположним як у міжнародному праві, так і в Конституції України, його реалізація часто стикається з труднощами через корупцію, низький рівень професійної підготовки працівників правоохоронної системи та суддів, а також недостатню правову культуру суспільства.

Іншою проблемою є відсутність ефективного механізму контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. Україна є однією з держав-лідерів за кількістю скарг до цього суду, що свідчить про системні порушення прав людини в країні.

Також важливим аспектом є проблема адаптації міжнародних норм до національних реалій. Наприклад, впровадження принципу гуманізму у кримінальному законодавстві України часто стикається з опором через суспільний запит на посилення покарань за окремі злочини.

Для ефективної імплементації міжнародних стандартів необхідно здійснити комплекс заходів. Зокрема:

1. Реформування законодавства. Необхідно забезпечити повну відповідність норм кримінального законодавства України міжнародним стандартам. Це передбачає не лише внесення змін до Кримінального кодексу, але й удосконалення процесуальних норм.

2. Підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів і суддів. Проведення регулярних тренінгів та навчальних програм щодо застосування міжнародних стандартів сприятиме підвищенню професійного рівня фахівців.

3. Забезпечення ефективного контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. Це може включати створення спеціалізованих органів або підрозділів у межах існуючих структур.

4. Формування правової культури суспільства. Інформування громадян про їхні права та механізми їх захисту сприятиме підвищенню рівня довіри до системи правосуддя.

5. Співпраця з міжнародними організаціями. Активна участь у міжнародних програмах та проєктах дозволить Україні отримати необхідний досвід та ресурси для впровадження реформ.

Українські дослідники пропонують низку рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства з метою його узгодження з міжнародними стандартами. Зокрема, А. М. Шевченко пропонує запровадити чіткі механізми моніторингу за виконанням Україною своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини.

Окрім цього, важливою є гармонізація законодавства через систематичний перегляд норм Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України. Як зазначає Н. С. Кравченко, необхідно враховувати не лише текст міжнародних договорів, але й практику їхнього застосування міжнародними судовими органами [13, с. 256].

Висновки

Гармонізація національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами є важливим кроком на шляху до забезпечення верховенства права та захисту прав людини в Україні. Незважаючи на існуючі проблеми, Україна має значний потенціал для їх подолання за умови проведення системних реформ та активної співпраці з міжнародною спільнотою. Реалізація цих завдань сприятиме не лише зміцненню правової державності, але й підвищенню довіри громадян до системи кримінальної юстиції.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (у редакції від 28 квітня 2020 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Колодій А.М. Принципи законотворчості в світлі вимог Конституції України. Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства. Інститут законодавства Верховної Ради України : збірник наукових праць. Випуск 2. Київ. 1997. С. 64.
4. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
6. Європейська конвенція з прав людини: Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Тацій В., Тютюгін В., Пономаренко Ю. Проблеми стабільності й динамізму кримінального законодавства України на сучасному етапі. Вісник Національної академії правових наук України. 2015. № 4. С. 54-66.

8. Ковальова Н. Ю. Проблеми застосування процесуального затримання обвинуваченого у кримінальному судочинстві України. Форум права. 2010. № 1. С. 159-163.
9. Ковальський В. Конституційні засади визначення завдань кримінального закону. Вісник Конституційного Суду України. 2007. №5. С.62-71.
10. Козаченко В. Сутність та значення принципу законності у кримінальному процесі України. Європейські перспективи. 2014. № 3. – С. 157-161.
11. Стеценко В. Ю. Особливості судового розгляду кримінальних справ у суді присяжних. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Право. 2018. Вип. 33. С. 43-49.
12. Бойко О. В. Право на справедливий судовий розгляд як конвенційний стандарт кримінального провадження. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2020. Вип. 43. С. 172-175.
13. Кравченко Н. С. Діяльність суду, прокурора та слідчого щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: : Право. 2021. Вип. 25. С. 254-258.